هونەری بەر لە مێژوو (٤٠٠٠ تا ١٥٠٠ بەر لە زایین) چاخی کۆنە بەردینە

رابێرت ئیچ راف
لە فارسییەوە: ڕەسووڵ سوڵتانی
(بۆکان)

لە مێژینەترین و کۆنترین هونەری ناسراوی مرۆڤ هونەری سەردەمی کۆنە بەردینە.

(١٥٠٠٠-١٠٠٠٠) پێش زایین، لەو سەردەمەدا ئەو بەستەڵەکەی ئەورووپای هەتا باشووری فەرەنسا داپۆشیبوو ڕووی لە توانەوە و پاشەکشێ کرد.

مرۆڤی ئەو دەم کۆچەر بوون و پێوەندییە کۆمەڵایەتییەکانیان لە سنووری بنەماڵەیی نەدەترازان. ئەوان بۆ نیشتەجێبوون و مانەوە کەڵکیان لە ئەشکەوتە سروشتییەکان وەردەگرت و بژێوی ژیانی پڕ لە مەترسی خۆیان لە «ڕاو» بەدەست دەهێنا. خاوەنی ئیستراتیژییەکی سەرەتایی بوون. ئەو مرۆڤانە بەشێوەی مێگەلی دەژیان و ژیانیان لە ژیانی دەرەیاییەکان دەچوو، چەندی حەزیان لێبا هەڵیاندەگرت، بەڵام چییان لە چنگ دەرنەدەهات. ئەو شتەی لە ژیانی پڕ مەترسی مرۆڤی ئەو چاخەدا، سەرنجڕاکێشە ئەوەیە کە: نە تەنیا هونەری خوڵقاند، بەڵکو هونەرێکی ڕێکوپێک و مەزنیشی داهێنا.

- لاسکۆ، ئەگەرچی ئاسەوارە هونەرییەکانی چاخی کۆنە بەردینە لە هێندێ وڵاتانی ئیسپانیا هەتا سیبریا دۆزراونەتەوە، بەڵام دەوڵەمەندترینی ئەو دۆزراوانە وێنە و شێوەکاری لەسەر دیواری ئەشکەوتەکانی «ئالتامیرا» لە «ئیسپانیا» و «لاسکۆ» لە «فەرەنسا» دان، ئەو دوو ئەشکەوتە هەردووکیان لە کێوەکانی پیرنێدا هەڵکەوتوون، ئەشکەوتەکانی ئالتامیرا لە ١٨٧٩ و ئەشکەوتەکانی لاسکۆ لە ١٩٤٠دا دۆزرانەوە، لە هەموو وشکاڕۆکاندا (قارە) کەرەستە و چەک و چۆڵی سەردەمی کۆنە بەردینە دۆزراونەتەوە، بەڵام هونەری ئەم سەردەمە تەنیا لە وشکاڕۆی ئەورووپادا دۆزراونەتەوە. لەو کوانوونەی پەیدا کراون دەردەکەوێ کە مرۆڤ لە زارکی

ئەشکەوتەکاندا ژیاوە و ناوەوەی بۆ هونەر تەرخان کردووە، ئاژەڵ سەرنجی مرۆڤە سەرەتاییەکانی ڕاکێشاوە، بەشێک لەو ئاژەڵانە پێکهێنەری لیستەی خواردەمەنییەکانی ئەوان بوون و لە نێویاندا گاکێوی، ئەسپ و بزنەکێوی باکووری زیاتر لە ئاژەڵەکانی تر بەرچاو دەکەون. شێوەی ئەو ئاژەڵانە لە شوێنگەلێکی تایبەت دەکێشران کە بۆ سیحر و جادوو پێیان باش بوون.

لەپێشدا ئاژەڵەکان، یان دەستەیەک لەوان لەسەر دیوارەکان کێشراونەتەوە، دواتر لە ڕێوڕەسمی ئایینی پانتۆمیمدا دەیانکوشتنەوە، بەو شێوەیە لە ماوەی ئەم کارە جادووییەدا، وەکو ڕاوکردن شارەزاییەکی سەرکەوتوویان وەدەست دێنا. لە شێوەکارییەکانی ئاژەڵ لەسەر دیوار کەرەستەگەلی ڕاوکردن بەرچاو دەکەون کە لە هێندێ لە وێنەکاندا زیاتر لە نێزە دەچن، ئاژەڵەکان بەهۆی ئەو شتانەی تێیان هەڵکراوە ئیفلیج و ناتەواو بوون. کەرەستەکانی ئەنجنین و تێکەڵاوکردنی ڕەنگەکان، زۆر لە دەستاونگی سەردەمی ئێمە دەچن. لەو کەرەستانە بۆ کارلێکی ڕەنگە سروشتییەکان کە دواتر لەسەر شتی شێدار دەکار کراون کەڵک وەرگیراوە.

کاتێک ڕووکارە شێدارەکە وشک دەبوونەوە ڕەنگەکان بەسەر دیوارەکانەوە دەمانەوە. ئەندازە و شێوەی ڕەسمەکان لەو مانگا شەش مەتریانەوە کە بە شێوازی ئیمپێرسیۆنیستی کێشراون، هەتا وێنەی پڕ وردەکاری و چووکەی هێلی، کە بزنە کێوییەکانیان لەخۆوە دەگرت لە گۆڕاندابوون.

بەشێک لە دیوار کە دڵخواز، یان لە باری جادووییەوە لەبار بوو پەیتا پەیتا بە مانگاکێوی و ئەسپ و بزنەکێوی لە ئەندازەی گەورە و چووکەدا دەنەخشێنران، هەربۆیەش وێنەی ئەوانە بلێی و نەلێی بە هەڵکەوت دەکەوتنە سەر یەکتر. بە تێپەڕینی کات هەموو ئەو وێنانە ئاوێتەی دیوارەکە بوون و دەگەڵی بوونەتە یەک، هەربۆیەش دیاریکردنی درەنگ و زوویی ئەوان لە باری شێوە و مێژووییەوە دژوارە.

پەیکەری مرۆڤ

شکڵی مرۆڤ بەشێوەی نێگەتیڤ و ڕازاوەیی دەست، کە لە ڕێگەی دانانی بە دیوارەوە پرژاندنی ڕەنگی ڕەش دروست بووە، نیشان دراوە. لەو شێوەگەلەدا ڕەنگەکە لە دەوری دەستدا زەمینەیەکی تاریکی پێکهێناوە و خۆی دەستەکە بەشێوەیەکی کاڵ خۆ دەنوێنێ. بە دەگمەن لەشی مرۆڤ بە تەواوی وێنا کراوە و لایەنی هونەرییەکەی بە جوانی و ڕوونی دەرنەکەوتووە. ئەو وێنەگەلە لەوانەیە وێنەی سیحربازەکان بن، بەڵام دیاریکردنی شوناسی ئەوانە شتێکی بڕاوە نییە.

پەیکەرسازی

نزیکەی ٦٠ پەیکەر لە سەرانسەری ئەورووپادا دۆزراونەتەوە، کە هەمووان پەیکەری (ئافرەتن) و بەپێی دابونەریت هەمووان ناویان نراوە ڤینۆس.

ئەو پەیکەرانە سەرەڕای چووکە بوونیان (١٣ تا ١٥ سەنتیمەتر بەرزایی) لەباری هونەرییەوە سەرنجڕاکێشن و لە باری چۆنایەتییەوە پێکهاتەیەکی سەیریان هەیە، ئەوان ئافرەتگەلێکی قەڵەو و دووگیانن، لەو حاڵەشدا فۆرمیان ئێجگار خەیاڵییە. لە کەرەستەگەلی ئێسقانی و شاخ لە سەردەمی بەردینی کۆندا زۆریان کەڵک لێوەرگیراوە.

هەر ئەوەندەی فۆرمی شتەکە لە گیانلەبەرێک چووبایە، ئیتر لە ڕێگای هەڵکۆڵینەوە (هەڵسوینەوە) وردەکارییەکانی بەلێهاتوویی تەواو دەکرا.

سەردەمی نوێی بەردین

مرۆڤەکانی سەردەمی کۆنە بەردینە بەهۆی پاشەکشێ و توانەوەی بەستەڵەکەکان خۆیان ڕانەگرت و تێداچوون، لە ٨٠٠٠ ساڵ بەر لە زایینەوە دەستەیەک مرۆڤی تر جێی گرتەوە، کە دابونەریتی ژیان و شێوازی هونەرەکەشیان نوێ بوو. ئەو خەڵکانە ناسێنەری بڵاوبوونەوەی شوێنەواری ئەو مرۆڤانەی سەردەمی نوێی بەردین لەباری جوگرافیاییەوە وای دەردەخەن کە لە ڕۆژهەڵاتی نزیک وا دەزانرا کە سەردەمی بەردینی نوێی لە ئاسیا و ئەفریقیا و ئەمریکا بووە، بەڵام شوێنەوارناسی مۆدێرن هێشتا ئەو بابەتەی بۆ ڕوون نەبۆتەوە.

مرۆڤی سەردەمی بەردینی نوێ، بە پێچەوانەی مرۆڤ ڕاوکەری سەردەمی کۆنە بەردینە شوان و وەرزێر بوون.

ئەوان بەجێی گەڕان لە سروشت دەگەڵی ڕاهاتن بۆ ئەوەی ئاماژەی مێگەل و ڕادەی داهاتیان بەرنە سەرتر، ئەوان پیشەسازییان بە شێوەی «چین» سازکردنی کەلوپەل و چەکوچۆڵی بەردین، دەست پێکرد. خەڵکی سەردەمی نوێی بەردین بەجێی کۆچەری نیشتەجێ بوون.

ئەوان هۆز و دێهاتەکانیان ڕێک خست و شوێنی سیحر

و جادووی سەردەمی نوێی بەردینی کۆنیاندا بە ئایین، لەسەردەمی نوێ بەردیندا پاشا و پیاوانی ئایینی بەسەر کۆمەڵگادا ڕادەگەیشتن. لەو سەردەمەدا مرۆڤەکان دەگەڵ وەرزەکان و هەواو هێزەکانی سروشت لە پێوەندیدا بوون و زانستی ئەستێرەناسی و ماتماتیکیان داهێنا، کەڵک وەرگرتنی زانستییانە لە زانست بووە هۆی دروستبوونی ئەندازیاری.

ئەستوونی هێنج

«بینای» بەردینی نوێ، بەناوی «ئەستوونی هێنج لە دەشتی سالیبۆری لە ئینگلتەرا، دامەزراوە کە پیشاندەری پێویستی زانستی نوێیە. ئەو بینایە کە لە سالی ١٤٠٠ تا ١٦٠٠ی بەر لە زایین سازکراوە گەلاڵەیەکی گەورەیە کە لە جۆگە، خاکرێژ و گاشەبەردی ئێجگار گەورە پێکهاتووە، قورسایی هێندێ لەبەردەکان دەگاتە پێنج تۆن کە لە کانگاکانی «وەلەش» ڕا کە مەودای ئەو بەردانە بەباری درێژاییدا دانراون و بەشێوەی (وەکو) جوغزێک بە دەوری زیارەتگاکە (میحراب)دا کێشراون. یەکێ لەو جوغزانە دەروازەگەلێکی هەیە کە لە دوو بەردی ستوونی و بەردێک کە بەشێوەی ئاسۆیی کە بەسەریدا ڕایەڵ کراوە پێکهاتوون، هەروەها بۆ گیربوونی بەردە ئاسۆییەکە لەسەر ستوونییەکان جۆرێک داتاشراون بچن دەپاڵ یەکەوە. بەردەکانی ئەستوون هێنج زبر و گڕنی نین، بەڵکو جوان داتاشراون. ڕووبەری ڕوو بە ناوەوەیان برێک تێکقۆپیوە (مقعر)، بەڵام قەراغەکانی هەڵتۆقیون (محدب) ئەو چەشنە وردەکارییە فۆرمییانە تەواو لە پێشکەوتوویی مرۆڤی سەردەمی بەردینی نوێ دەشێتەوە لە بواری ماتماتیک و لێکدانەوەدا. بیناکە چەشنێک داڕێژراوە کە هەموو ساڵێک لە نێوەڕاستی هاویندا بەیانیان خۆر لەنێو جوغزەکان و میحرابەکەی دەداوە، هەتاوەکە دەکەوێتە سەر ئەو نیشانەیەی بەو مەبەستە دیاری کراوە. لە بەریتانیا لە قەراغ زەریای مانشدا کۆمەڵە بەردێک بەشێوەیەکی هەڵکەندراو چەقێنراون کە دەگەڵ گەردوون لە پێوەندیدان، بەڵام دژوارە ڕوونکردنەوەی گرنگێتی بەردە جیاکراوەکانی بەناو مێنهیرێ. بەگشتی لەوانەیە ئەوانە وەک چەشنێک هێڵ، یان لاولاوی نێوان زەوی و ئاسمان دانرابن.

گۆڕەکان

بیرۆکەی ژیانی پاش مەرگ بووە هۆی ئەوەی کە لاشەی مردووەکان بپارێزرێن و بووەتە هۆی سازکردنی گومبەز و مەرقەد و گۆڕستان، بۆ وێنە گۆڕەکانی سەردەمی نوێی بەردینە نزیک بوودڕی ژێر زەوی بوون، کە بە تەختەبەردی گەورە گەورە سەریان داپۆشرابوو. لەوانەیە ئەو قەبرانە تایبەت بن بە پاشاکان.

پێویستی پاراستنی لاشەی مردووەکان بووەتە هۆی ئەوەی سەری مردوو لێکەنەوە و کاژەڵاکە بێ گۆشەکەی بە گێچ کە زۆر خۆڕاگربوو داپۆشن. ئەو سەرە تازانە ڕەنگ دەکران و دوو لەتە سەدەفیان بەجێی چاو بۆ دادەنان. ئەو چەشنە سەرانەی سەردەمی نوێی بەردینە کۆنترین پەیکەری گەورەن کە بەدەست ئێمە گەیشتوون.

شارستانییەتی شارنشینی

چاخی نوێی بەردینە بەر لە ئەورووپا لە ڕۆژهەڵاتی نزیک زۆر زووتر دەستی پێکردووە. لە حەوت هەزار ساڵ بەر لە زایینەوە شارستانیەتی شارنشینی هەبووە، لە یەکێک لە شارەکانی فەلەستین ژیانی شارنشینی تا ئەو جێیە گەشەی کردووە کە بوونی خانووبەرەی قایم و شاری ڕێکوپێک بە پێویست زانراوە. بەرد و دار و خشت کەرەستەی سەرەکی بیناسازی ئەوکات بوون. خانووی شەخسی بە کۆمەڵ و لە پەنای یەکترەوە ساز دەکران کە بە شوورە و تاوەری پاراستن دەوریان دەگیرا.

لە گۆڕەکانی سەردەمی نوێی بەردینە لە هەموو شوێنێک سواڵەت و قاشوڵکە دۆزراوەتەوە، چونکە ئەو کات هێشتا چەرخی سیرامیک دانەهاتبوو، کەلوپەلەکان لە باری فۆرمەوە برێک خوار و خێچن، ئەو کەلوپەلانە زیاتر بە نەخشونیگارێک کە لێیان هەڵکەندراوە ڕازێنراونەتەوە، یان نیشانەیەکی هەڵکۆڵراوە لە سەریان بە ڕەنگ کێشراوەتەوە.

سەرچاوە:

کتێبی مێژووی ئێران و جیهان، بەشی (جیهان) لاپەڕە (٧٠ - ٧٣).

نووسینی: رابێرت ئێچ. راف

وەرگێڕانی بۆ فارسی: ع. شروە.

ناوەندی بلاوکردنەوە: تاران

چاپەمەنی «بەنگار».

چاپی دووەم ١٣٧٦ی هەتاوی